

צ'רנוביץ

קהל ילדות
ישוראל
בגולה

אריה אבנרי / קהילת צ'רנוביץ

א ר י ה א ב נ ר י

קהילת צ'רנוביץ

Digitized by Project Zikaron
Touro University-NY Libraries
www.zikaron.tourolib.org
2024

משרד החינוך והתרבות
המרכז לטיפוח התודעה היהודית
בשיתוף
בית לוחמי הגיטאות ע"ש יצחק קצנלסון

העורכים: י. פרישמן, צ. שור

כל הזכויות שמורות
מפעלי תרבות וחינוך בע"מ
Mifaley Tarbut Vechinuch Ltd.
תל-אביב, תשל"א—1971 Tel-Aviv

Digitized by Project Zikaron
Touro University-NY Libraries
www.zikaron.tourolib.org
2024

Printed in Israel

דפוס „חדקל“, תל-אביב

קהילת צ'רנוביץ

בוקובינה — הארץ ויהודיה

ארץ קטנה, בגודלו של הנגב בישראל (10 אלפים קמ"ר), המצטיינת ברבגוניות נופיה: הרים ועמקים, אגמים ונהרות, כרי־מרעה וגני־פרי, שדות פוריים ויערות עבותים; מאוכלסת עממים רבים: רותנים (אוקראינים), רומנים, יהודים, גרמנים, פולנים, ליפובנים, צוענים ואחרים; היתה פיתוי וטרף לשליטים שונים: טאטארים, הונגרים, נסיכים מולדביים, טורקים, רוסים, אוסטרים ורומנים — זוהי בוקובינה.

בוקובינה משתרעת בין הדניסטר מצפון־מזרח לבין הקרפא־טים בדרום־מערב. שנים רבות היתה ארץ־מעבר לשיירות־מסחר, ועמדת־התגוננות קדמית לארצות מזרח־אירופה מול כובשים, שפרצו אליה מערבות אסיה ורוסיה. בסמוך לשנת 1940 מנתה אוכלוסייתה כ־900.000 נפש, והיא מפוצלת לעשרה עממים, ואף לא לאחד מהם — רוב מכריע.

השלטון היציב ביותר בתולדותיה של בוקובינה, שהחזיק מעמד 144 שנה (1774—1918), היה השלטון האוסטרי, למרות שהאוכלוסייה הגרמנית בחבל ארץ זה היתה דלילה ביותר והיוותה מיעוט מבוטל בין עמי הארץ. שלטון זה הטביע את חותמו על התפתחותה הכלכלית, המדינית והתרבותית, ויצר את התנאים לחיים בצוותא של העמים השונים, עד סוף מלחמת העולם הראשונה.

בתקופה שבין שתי מלחמות העולם היתה בוקובינה חלק של הממלכה הרומנית. בתום מלחמת העולם השנייה סופח חלקה הצפוני, המאוכלס רותנים (אוקראינים) והכולל את צ'רנוביץ — לבריה"מ; החלק הדרומי, המאוכלס רומנים בעיקר, צורף לרומניה.

בירתה של בוקובינה, צ'רנוביץ, צמחה מכפר קטן, ובסמוך למלחמת העולם השנייה היתה לעיר גדולה בת 110.000 נפש, ומהם — למעלה מ-45 אחוז יהודים. חמישים אלף יהודי צ'רנוביץ היוו מרכז כלכלי, מדיני, חברתי ותרבותי ליהדות בוקובינה כולה, שמנתה, ב-1940, כ-120.000 נפש.

ישובים יהודים ראשונים — זעירים וארעיים — התקיימו בבוקובינה כבר בראשית שלטון הנסיכים המולדביים (1360—1774), אולם באותה עת לא היו תנאים נאותים להתפתחות חיים קהילתיים יהודיים. רק לאחר שהארץ נכבשה על-ידי האוסטרים (1774) החלו יהודים להתיישב בה ישיבת קבע. אכן, בהתחלה ניסו השלטונות האוסטריים למנוע מיהודים להתיישב בערים ובעיירות, והתירו להם לעסוק רק בחקלאות, וגם זאת בהגבלות שרירותיות חמורות.

שנים רבות היתה בוקובינה פלך של גאליציה. שליטיה הפולנים לא היו מעוניינים בקידומה הכלכלי, ואף ראו בעין רעה את ההתפתחות העצמאית של המוסדות הקהילתיים היהודיים שבה.

תקופה חדשה החלה בתולדות בוקובינה, ובעיקר בתולדות יהודיה, כאשר בשנת 1848 הוכרז המחוז רשמית כמדינה אוטונומית למחצה, היינו — כדוכסות של הקיסרות האוסטרית-

הונגרית. אז נוסד בה ה"לנדטאג" (בית־הנבחרים), ובראשו נציב בעל סמכויות שלטוניות, והשלטון בעיריות ניתן בידי נציגים נבחרים. המושלים הבינו, כי את שלטון המונרכיה אפשר יהיה לבסס רק אם האוכלוסייה תהיה נאמנה לממשל, ומתוך כך — הם הרחיבו בהרבה גם את זכויות היהודים, ולא שמו עוד מכשולים על דרכם של אלה שבאו להתיישב קבע בבוקובינה. ואכן, יהודים מהארצות השכנות החלו להתיישב בערים ובעיירות, כי בהן נפתחו בשבילם מקורות פרנסה ושם ניתנה להם האפשרות ליהנות מחופש יחסי.

בתקופה זו, בה היתה בוקובינה דוכסות במונרכיה האוסטרו־הונגרית (1848—1918), גדל מספר היהודים במהירות, ואז גם עוצב ייחודה של יהדות זו, ששכנה על פרשת הדרכים של המרכזים היהודיים הגדולים: יהדות רוסיה וגאליציה מזה ויהדות אוסטריה וגרמניה מזה.

והיה בה ביהדות בוקובינה מן הייחוד. לא היתה בה אותה קנאות מופלגת למסורת, על תופעותיה החיוביות והשליליות, שהיתה אופיינית ליהדות החרדית במזרח־אירופה, אך היא גם לא התרחקה מן השורשיות היהודית כיהדות אירופה המערבית; היה בה מן המזיגה של השתיים. מוצאם של יהודי בוקובינה וקשריהם הנפשיים והמשפחתיים לא ניתקו אותם מיהדות המזרח, ועם זאת — בהיותם תחת השפעת השפה והתרבות הגרמניים היו פתוחים לתסיסה הרוחנית מן המערב. זאת ועוד: החופש והשוויון היחסי, שגהנו מהם יהודי בוקובינה, עוררו בהם את השאיפה ליתר חופש, ליתר עצמאות, ליתר ביטוי

יהודי עצמי — ברוח התנועות הלאומיות שצמחו במהירות באירופה, בשלהי המאה ה-19 ובראשית המאה העשרים.

כמעט לא היה דבר שהסעיר והתסיס את יהדות המזרח והמערב כאחד, שיהדות בוקובינה לא נטלה בו חלק ולא תרמה לו מכוחה, על פי דרכה — בין שהיתה זו למדנות וחסידות ובין שהיתה זו פעילות ציונית וחלוצית או פעילות בתנועת ה"בונד", קנאות לעברית או ליידיש. "חצרות" של חסידים משכו אליהם אלפי יהודים, מקרוב ומרחוק; ישיבות פרחו בה; פייטנים והוגי-דעות ריכזו סביבם חוגי אינטליגנציה ונוער; עסקנים רבי-תנופה ומעש בנו בתי-ספר, בתי-כנסת ואולמות ציבור; קמו בתי-ספר בעברית וביידיש; סטודנטים יהודים רבים למדו בבתי-הספר התיכוניים הכלליים ובאוניברסיטאות; העיתונות הכללית, בשפה הגרמנית, היתה כמעט כולה בידי יהודים; שבועונים ביידיש ובעברית הופיעו מפקידה לפקידה; מפלגות יהודיות, ציוניות ולא ציוניות, נאבקו עם השלטונות על זכויות היהודים והתנגחו אלה באלה; מוסדות צדקה ועזרה הדדית שגשגו; תנועות נוער חלוציות הקימו מרכזי-הכשרה והיו לאחר-מכן בין בוני יישובים בארץ-ישראל; נוער יהודי אחר הצטרף לתנועות מהפכניות כלליות והתענה בבתי-סוהר. בכול תססו חיים ופעילות, וכמעט שלא היתה משפחה יהודית — ואפילו בכפר הנידח — שלא חשה "שייכות" כלשהי לאחד מן הזרמים, לאחת מן התנועות, או אף לאחדים מהם בעת ובעונה אחת.

כאשר סופחה בוקובינה לרומניה, ב-1918, עלתה יהדותה לעמדת מנהיגות בקרב יהדות רומניה כולה, הן משום שהיתה

אמונה על שוויון זכויות וחופש יחסיים במונרכיה האוסטרית-הונגרית, ומוסדותיה החברתיים והתרבותיים עמדו על רמה הרבה יותר גבוהה מאלה שהיו שם, והן משום שיהודי בוקובינה ראו את עצמם, בתנאים החדשים שנוצרו, מעין חלוץ של תרבות המערב במדינת הפאלקן, אליה סופחו שלא בטובתם. כל אלה יצרו ביהודי הבוקובינאי גם שמץ של התנשאות כלפי אחיו למודי-הסבל והדיכוי בממלכת רומניה רבתי.

144 שנים של יציבות תחת השלטון האוסטרי

צ'רנוביץ נעשתה בירתה של בוקובינה, רק לאחר שנכבשה על-ידי אוסטריה (1774), ומאז מתחילים להתרקם בה גם חיים יהודיים מאורגנים. למרות מיעוט מספרם של יהודי הקהילה בעת ההיא, נמשכו אליה אישים דגולים, גם מחוגי החסידות וגם מחוגי המשכילים, וכל אלה הטביעו חותמם על יהדות בוקובינה בכלל ועל יהדות צ'רנוביץ בפרט.

חרדים מול משכילים

בשנת 1789 עלה על כסא הרבנות בצ'רנוביץ ר' חיים בן שלמה טירר, שכונה לאחר מכן ר' חיים צ'רנוביצ'ר, והיה אחד מגדולי התורה והחסידות בימיו. הוא נולד בבוצ'אץ, בגאליציה, בשנת 1760, והיה תלמידם של ר' לוי-יצחק מברדיצ'ב ור' משה-לייב מסאסוב. בתוך היהדות החרדית, המחולקת בין חסידים מזה ומתנגדים מזה, היה ר' חיים יחיד במינו. באישיותו איחד למדנות מופלגת ודבקות חסידית. הוא חיבר פירוש מעמיק למקרא, „באר מים חיים“, וספרים נוספים —

ביניהם: „שער התפילה“ ו„ארץ החיים“. כן עסק בחליפת-מכתבים ערה עם רבנים רבים, בשאלות דת וחסידות. בימיו נעשו נסיונות לשנות את המבנה הכלכלי של היהודים ולהביא את ילדי ישראל לבתי-הספר הכלליים-הנוצריים, כדי להכשירם להיות אזרחים שוויו-זכויות בעתיד, וזאת בהתאם ל„כתב הסובלנות“ של הקיסר יוסף II. המשכילים, שראו בהשכלה בכלל, ובייחוד בהשכלה הנרכשת בשפת המדינה (קרי: גרמנית), את השער לכניסת היהודים לחברה האירופית הנאורה, קיבלו בברכה את נסיונות השלטון. לעומת זאת ראו החרדים — המתנגדים והחסידים כאחד — בתקנות אלה פתח להתבוללות ולשמד. המחלוקת בשאלה זו החריפה, כמובן, את היחסים בין החרדים והמשכילים, ובמאבק זה נטל ר' חיים צ'רנוביצר חלק פעיל מאד. כאשר נתמשכה המחלוקת, נתייאש ר' חיים מהמצב שנתהווה ועזב, בשנת 1807, את העיר. אחריו המשיכו במאבק, מן הצד החרדי, הרבנים ר' יצחק שמשון הורוביץ-מיזלס ור' בנימין וייס — אישים בעלי שם בעולם היהדות. המחלוקת נעשתה חריפה ומרירה יותר אחרי שנת 1848, כאשר השלטון בקיסרות נעשה ליברלי יותר ובקרב בני-הנוער היהודי גברה השאיפה להשכלה וללימודים.

בין המשכילים, שהשיבו מלחמה שערה, היו אישים, שהתפרסמו לאחר שנים לא רק בבוקובינה, וביניהם — סופרים, עיתונאים, ואף שחקנים שהניחו יסוד לבמה ביידיש במזרח אירופה. הבולטים שבהם היו: ר' משה אורנשטיין, משכיל וסופר, שייסד שבועון עברי בצ'רנוביץ, „המצפה“ (1881); השחקן

אברהם גולדפאדן, שהיה מראשוני הבמה בידיש ואף ייסד שבועון בידיש; המשורר העממי וולוול זבאראז'ר, וכן שורה של עורכי-דין ורופאים, שקנו השכלה בווינה ולחמו לא רק למתן השכלה כללית לילדי ישראל אלא גם לארגון מודרני של החיים הקהילתיים והדתיים.

המאבק הזה, שנמשך שנים רבות, גרם לבסוף לפילוג בקהילה היהודית. המשכילים הצליחו להעלות לכס הרבנות בצ'רנוביץ את אחד מחלוצי ההשכלה, מרצה למדעי המזרח מאוניברסיטת למברג (כיום לבוב), ד"ר אלעזר אליהו איגל (1825—1892). ד"ר איגל היה תלמידו של ש.ד. לוצאטו מפאדובה, חובב ציון, מטיף, מחנך וסופר, והיתה לו השפעה רבה בקהילה. בדרשותיו בשבתות בלטו מגמות חינוכיות-לאומיות מודרניות, ברוח של מסורת מתונה. החידוש שבהן היה, שהושמעו בשפה הגרמנית, דבר אשר העלה את חמתם של החרדים. הדברים הגיעו לידי כך, שבשנת 1872 נתפלגה הקהילה היהודית — חרדים מזה ו„נאורים“ מזה. לאחר שלוש שנים אוחדה הקהילה מחדש, והוסכם על כהונת שני רבנים: האחד — „אופרנדינר“ (רב ראשי), בעל השכלה אקדמאית, המייצג ומרכז סביבו את הנאורים והמשכילים בבית-הכנסת המודרני; והאחר — מרא דאתרא, רב ואב-בית-דין, שהוא הסמכות העליונה בכל ענייני הדת בקהילה. וכך נשאר המצב עד חורבנה של קהילת צ'רנוביץ. אולם יותר משקבעו יחסי הכוחות בין החרדים והמשכילים, היו התנאים המדיניים, הכלכליים והחברתיים גורם מכריע לגבי הצורך בהשכלה כללית; שוויון הזכויות, שהוענק ליהודים במונרכיה האוסטרו-הונגרית בשנת 1867, עשה את שלו. כבר

בשנת 1855 נוסד בצ'רנוביץ בית-ספר עממי יהודי בשפה הגרמנית, אולם ילדים יהודים מעטים בלבד ביקרו בו. רק לאחר שנפתחו לפני היהודים אפשרויות נרחבות במסחר, במלאכה ובתעשייה, בפקידות ממשלתית ובעיסוק בנקאי, נעשו ידיעת השפה הגרמנית וההשכלה הכללית צורך חיוני לאלפי משפחות יהודיות. מספר התלמידים היהודיים שנרשמו בבתי-הספר התיכוניים בצ'רנוביץ גדל בהתמדה.

שפת ההוראה בבתי-הספר היסודיים והתיכוניים, וכן באוני-ברסיטה, היתה גרמנית והלימודים — כלליים בלבד, אולם ההורים דאגו להוסיף לילדיהם השכלה יהודית ב„חדרים" ובתלמוד-תורה, כך שלנוער היהודי בימים ההם היה גם מטען יהודי רב.

בתי-האולפנא, הכלליים והיהודיים, היו בית-גידול לרבים מן האינטלקטואלים, האמנים והמנהיגים היהודיים, והם הם שהביאו ברבות השנים את הציונות, את התרבות העברית והיידיש, את הסוציאליזם, את הלהיטות לחופש ולשוויון ולחיים יהודיים מתקדמים — אל הרחוב היהודי.

מרוכלים עד תעשיינים

בראשית השלטון האוסטרי היו יהודי בוקובינה מפוזרים כמעט בכל העיירות והכפרים, והם עסקו במסחר זעיר, ברוכלות ובפונדקאות, ובמקרים נדירים — גם בחקלאות.

עם ייצוב השלטון המדיני, היתה בוקובינה ארץ-מעבר למסחר בין מחוזותיה השונים של הקיסרות האוסטרו-הונגרית. אז הוחל גם בניצול אוצרות הטבע ובניית מפעלי תעשייה —

בהפקת עצים לבנין ולתעשיה מן היערות הרבים ; בהקמת בתי-חרושת לשמנים, לבירה ולאכזהול, לסוכר, לטקסטיל ; בבניית תחנות-קמח מונעות על-ידי קיטור, ועוד. בכל אלה גילו היהודים פעילות וחריצות רבה, שהעניקו להם לא רק רמת-חיים טובה יותר, אלא גם העלו את מעמדם כגורם מועיל ורב-חשיבות במדינה כולה. צ'רנוביץ נעשתה מרכז למסחר, לבנקאות ולתעשיה, והפעילות הכלכלית היתה ברובה בידי היהודים. כך, למשל, היו בידיהם ארבעה מבין שבעת בתי-החרושת לבירה, ובתי-החרושת לזיקוק שמנים היו כולם בידי יהודים. הוא הדבר לגבי רוב המנסרות ותעשיות העץ. בתי-החרושת המודרניים לטקסטיל נוסדו על-ידי יהודים, והם שהקימו או השתתפו גם בהקמת בתי-החרושת למלט, לאשלג, לזכוכית ועוד. בענף הבנקאות, בפקידות וכן במקצועות החופשיים — בקרב הרופאים, הרוקחים, עורכי-הדין והמהנדסים — היה מספר היהודים רב ביותר.

במלאכה הזעירה היו מקצועות יהודיים מובהקים, כגון : פחחות, זגגות, חייטות, סנדלרות, נגרות ועוד. יהודים הקימו בתי-מלון ומסעדות, ואין צריך לומר שרוב המסחר הסיטוני והקמעוני היה בידיהם.

בצ'רנוביץ היוו היהודים קצת פחות ממחצית אוכלוסייתה, אך צביונה של העיר היה יהודי בהחלט. רבים מפקידי השלטון היו יהודים. שלטי החנויות נשאו שמות יהודיים מובהקים, וכן נשאו כמה וכמה רחובות בעיר שמות יהודיים. בשבתות היו השווקים ריקים מאדם ורוב החנויות שבתו. בראש השנה וביום הכיפורים ובשאר חגי ישראל היתה הבורסה סגורה והעיר לבשה חג.

השלטון האוסטרי ראה בעין יפה את חלקם של היהודים בשיגשוגה של המדינה כולה ושל צ'רנוביץ בפרט, ומה גם — שלמרות צביונה היהודי היה טבוע עליה חותם של עיר גרמנית. השפה הגרמנית, כראשונה במעלה, בצד שתי השפות האחרות — האוקראינית והרומנית — היתה השלטת בבוקובינה, בעיקר בזכות היהודים, שהשתמשו בה בעסקיהם, בבתי-הספר הממלכתיים, בעיתונות, והם היו גם בין המבקרים העיקריים בתיאטרון הלאומי שנוסד בבירה. ולא זאת בלבד — במרוצת השנים נעשתה הגרמנית גם שפת הדיבור לשכבות נרחבות, עד שהשימוש בה נעשה כעין סימן היכר לאינטליגנציה. היהדות המסורתית לא ראתה בעין יפה התפתחות זו, ובפיה היה הכינוי „א דייטש“ שם נרדף לאפיקורס, לסנוב, למחקה דרכי הגויים והולך אחריהם.

בהנהלת העיר ובמוסדות הנבחרים של המדינה היהודים נטלו חלק פעיל במוסדות השלטון המקומי, ומפקידה לפקידה נבחר יהודי לראש-העיר. כאשר נבחר לכהונה זו לא-יהודי, היה זה מובן מאליו שסגנו צריך להיות יהודי. ד"ר אדוארד רייס היה ראש-העיר היהודי הראשון בצ'רנוביץ; בתקופה אחרת נבחר ד"ר פכנר כסגן ראש-העיר. בפרוץ מלחמת העולם הראשונה עמד בראש העיר ד"ר סאלו (שלמה) וייסלברגר, והוא נשאר על משמרתו גם לאחר שהרוסים כבשו את העיר. כשחזרו האוסטרים וכבשו את צ'רנוביץ והרוסים נאלצו לסגת, הם לקחו אתם את ד"ר וייסלברגר ונציגים יהודיים אחרים, כבני-ערובה, לשבי הרוסי,

גם ל„לנדטאג“ (בית הנבחרים) של המדינה נבחרו יהודים רבים, וד״ר בנו שטראובר שנבחר כציר ל„רייכסטאג“ (בית הנבחרים של הקיסרות כולה), בשנת 1897, הגן בו באומץ רב על זכויות היהודים מול ההתקפות של הצירים האנטישמיים, ואף תבע, לא אחת, התערבות ממשלת אוסטריה אצל הצאר, כשפרצו פרעות ברוסיה.

הקהילה — ומוסדות ציבור

חוק הקהילות היהודיות האוסטרי נתן ליהודים אפשרות מלאה לבחור את נציגיהם באורח דמוקרטי וחופשי ולנהל את ענייניהם ללא התערבות מבחוץ. מסוף המאה הקודמת עמדה בראש הקהילה הנהגה מתקדמת, אשר דאגה לא רק לצרכים הדתיים, אלא גם לכל הצרכים הסוציאליים והתרבותיים של הציבור היהודי בעיר. אחד ממנהיגיה הראשונים, אשר ייצג את היהודים גם ב„רייכסטאג“, היה ד״ר בנו שטראובר שהוזכר לעיל. עם צמיחת התנועה הציונית, ומשתועלתה הסיסמה של כיבוש הקהילות, החל הדור הצעיר, הציוני, בהנהגת ד״ר מאיר אבנר, להיאבק על ראשות הקהילה. אחר שנים עלה בידי ציוני צ'רנוביץ לא רק להגיע להנהגת הקהילה, כי אם גם להיות עם ראשי הלוחמים למען זכויות היהודים.

צמיחתה המהירה של קהילת צ'רנוביץ והרווחה הכלכלית של מרבית אוכלוסיית היהודים עוררו את הציבור ונבחריו לפעילות מבורכת בתחומי ההתארגנות הקהילתית, החינוך והתרבות, ובהקמת מוסדות דת וחינוך, תרבות ואמנות, ומוסדות צדקה ועזרה הדדית.

בצ'רנוביץ היו בתי-כנסת רבים, ברובם חסידיים, בהם מצאו חסידי כל „חצר" את חבורתם ואווירתם המיוחדת. הדתיים המתקדמים, אשר ביקשו לשוות פאר והוד לבתי-התפילה, הקימו את בית-הכנסת הגדול, כבית-תפילה מרכזי, שעמד מחוץ למחלוקת של חסידים ומתנגדים. המשכילים וחוגי האינטליגנציה, שמספרם הלך ורב, הקימו, בשנת 1877, „טמפל" מפואר, בו דרשו דרשות ברוח מודרנית וערכו תפילות, עם מקהלה בניצוח „קנטור" (חזן). אך שלא כרפורמיים במערב, לא שינו הם מסדר התפילות, ומעולם לא נעדרה הרוח הלאומית מבית זה.

המפואר במוסדות הציבור בצ'רנוביץ היה ה„בית הלאומי היהודי" („יידישעס נאציאנאלהויז"). בבית זה רוכזו מוסדות הקהילה היהודית על כל מחלקותיה, משרדי מוסדות הצדקה והעזרה ההדדית, ולאחר שנים — גם הפעילות המדינית, הכלל-יהודית והציונית. הוקצה בו גם מקום מיוחד ל„משרד הארץ-ישראלי", אשר טיפל בכל ענייני העליה לארץ. בבית זה היה אולם גדול, בו נערכו כינוסים ואסיפות-עם, וגם קבלות-הפנים המפוארות למנהיגים הציוניים שביקרו בצ'רנוביץ, כמו: חיים וייצמן, נחום סוקולוב, מנחם אוסישקין, זאב ז'בוטינסקי ואחרים. בנין אחר, שהיה כולו מוקדש לצרכי תרבות של יהדות צ'רנוביץ, היה ה„טוינבייהאלה" („היכל טוינביי") — בית רב-מידות, עם אולם גדול וספריה גדולה, עם אולמי קריאה ואולמות לפעילויות תרבות שונות: חוגים דרמטיים, מקהלה, ספורט וכיו"ב.

במקום ה"הקדש" המיושן והמוזנח, שהיה קיים שנים רבות, הוקם בשנת 1853 בית-החולים היהודי בצ'רנוביץ, אשר קנה לו ברבות השנים שם של מוסד רפואי בעל רמה.

הנשים היהודיות היו פעילות בתחום מוסדות צדקה וחסד: בית-יתומים, חברה להגנת הילד, שדאגה לחינוך ולטיפול של ילדים מבתי עניים, בית-זקנים, ועוד. עיקרם של מוסדות סוציאליים אלה ודומיהם, שקמו לרוב, היה להעניק ל"אדם הקטן" — לעני, ליתום ולאלמנה — את הבטחון, שהאחוה היהודית לא תפקיר אותם ולא תתן להם ליפול.

התאגדויות ותנועות

בד בבד עם ההתבססות החומרית, רחבו ועמקו והעשירו חיי התרבות והחברה של היהודים.

היהדות החרדית בבוקובינה כולה, ובעיקר בצ'רנוביץ, התעשרה באישיות דגולה, הלא הוא הרבי מריז'ין, ר' ישראל פרידמן, שנמלט מרדיפות משטרת הצאר הרוסית והשתקע, בשנת 1841, בעיירה סאדיגורה, הקרובה לצ'רנוביץ. ר' ישראל, ובניו אחריו, ניהלו את ה"חצר" שלהם לא רק בדבקות חסידית, אלא גם בעושר ובפאר, וחסידיו סאדיגורה ראו ברבם נצר ממלכות בית דוד. הביקורים התכופים אצל הרביים מורע הריז'יני, קבלות-הפנים הנלהבות, סיפורי הנסים — כל אלה היו לחוויה רוחנית עשירה להמוני יהודים.

התאגדויות הסטודנטים היהודים היו ה"חממה" לתנועות הציבוריות השונות. עם גידול מספר התלמידים באוניברסיטאות מחד-גיסא, והתגברות האווירה העויינת ליהודים בקרב הסטו-

דנטים הלא-יהודים מאידך-גיסא, קמו צעירי האוניברסיטאות היהודיים ויסדו התאגדויות משלהם. באגודות אלו שלטה בתחילה רוח אבירית, נוסח ימי הביניים, שמצאה ביטוייה בנשפיות, בדו-קרב, בהתהדרות בכובעים צבעוניים וכיו"ב. אכן, גם לאלה היה בשעתו ערך כלשהו, — להראות לגויים, שגם יהודי מוכן להלחם עם חרב ביד, אם פוגעים בכבודו. עם הזמן, פנו ההתאגדויות הללו לעניינים רציניים יותר והגיעו להכרה, כי כבוד לאומי ותרבות יהודית ומלחמה על זכויות יהודים תובעים יותר מגיבוני אבירות.

כך, למשל, היתה התאגדות „חשמוניה“, שנוסדה בשנת 1891, (לה ולהתאגדויות האחרות היו שמות סמליים), הראשונה שנענתה לקריאתו של ד"ר הרצל, ואף שלחה שלושה צירים לקונגרס הציוני הראשון, והם: ד"ר מאיר אבנר, ד"ר יצחק שמירר וד"ר ליאו פיקר. מקרב התאגדויות הסטודנטים האחרות, כמו: „אמונה“, „הצפירה“, „ירדניה“, „חברוניה“ ועוד, יצאו אותם משפטנים, רופאים ופרופסורים, שעסקו בצרכי ציבור, כנבחרים לוועד הקהילה, לעירייה, לבית הנבחרים ועוד.

מקרב חוגים אינטלקטואליים אלה יצאו גם עורכי העיתונים הגרמניים בצ'רנוביץ ואף כי רוב העיתונאים היו יהודים, היה צביונה של העיתונות היומית כללי, והיא שרתה את כלל האוכלוסיה. עם זאת הצליחה עיתונות זו להתרומם מעל לאינטרסים פרובינציאליים צרים ולחנך דור של קוראים רציניים, ובכל עת התייצבה לימין הלוחמים לדמוקרטיה ולמתן זכויות שוות ליהודים. האינטליגנציה הלאומית, ובעיקר הציונית,

לא הסתפקה בעיתונות הכללית, והוציאה עיתונים ציוניים משלה — רובם בשפה הגרמנית.

בצד הציונות הלוחמת, שעשתה את מלאכתה בשפה הגרמנית, אך צידדה באורח עקרוני בשפה העברית כבשפה הלאומית, קמה והתחזקה התנועה למען שפת היידיש. תנועה זו נישאה לא רק על-ידי ה"בונד", שרוב חבריו היו אנשי עבודה, אלא גם על-ידי ציונים. הבולטים ביניהם היו: לייבל טויבעס וד"ר נתן בירנבאום. לייבל טויבעס היה עתונאי, תעמלן ציוני, חוקר פולקלור ו... קנאי נלהב לשפת יידיש. בשנת 1904 הוציא לאור בצ'רנוביץ את השבועון היהודי "יידישעס וואַכענבלאט". ד"ר נתן בירנבאום היה אישיות מעניינת ורב-צדדית. בשנת 1892 ייסד התאגדות ציונית בצ'רנוביץ (הוא הוא אשר טבע את המונח "ציוני"), אך היה קנאי ליידיש. לאחר שנים נעשה דתי מאד, ונמנה עם מנהיגיה של אגודת-ישראל.

ביזמת לייבל טויבעס וד"ר נתן בירנבאום וחסידים אחרים של שפת יידיש נתכנסה בשנת 1908 ה"שפראכקאָנפערענץ" ("ועידת השפה"), אשר צריכה היתה להחליט — מה תהיה השפה הלאומית של העם היהודי: עברית או יידיש... לאותה ועידה באו סופרים עברים מעטים והרבה סופרים בשפת יידיש. לראשונה ראתה אז צ'רנוביץ את כל הגדולים נאספים יחד — י. ל. פרץ, שלום אש, אברהם רייזין, חיים ז'יטלובסקי, ה. ד. נומברג ואחרים — ומתדיינים ביניהם בלהט ובקנאות. תוצאות הוועידה ידועות: הם לא הגיעו להחלטה מוסכמת. המציאות היא שהכריעה...

תקופת השלטון האוסטרי נחרתה בלב יהודי צ'רנוביץ כתקופת פריחה ושגשוג, בה נפתחו לפניהם האפשרויות הטובות ביותר, בתנאים של מיעוט לאומי, תחת שלטון עם זר. תקופה זו באה לקיצה עם פרוץ מלחמת העולם הראשונה.

מלחמת העולם הראשונה

מלחמת העולם הראשונה, שפרצה ב־1 באוגוסט 1914, הגיעה לשערי צ'רנוביץ כבר לאחר החודש הראשון של הקרבות. במהלך המלחמה עברה העיר פעמים מספר מיד ליד, ודבר זה גרם לדילדול האוכלוסייה והרס את מסחרה ואת פעילותה הכלכלית. יהודים רבים נמלטו מן העיר מאימת הגייסות, מחמת המצוקה והרעב ובגלל ההרס שגרמו הקרבות.

אולם לא פחות קשה מן המלחמה עצמה היתה התקופה הקצרה של חוסר שלטון בעיר, כאשר הצבא האוסטרי התמוטט כליל והכנופיות האוקראיניות שהשתוללו בסביבה, בהנהגת האטמן פטליוורה, איימו להשתלט על העיר ולערוך בה פרעות נוסח אוקראינה. הסכנה היתה ממשית מאד, ובעיקר — לאחר שבלמברג (לבוב) נוסד ועד לאומי אוקראיני, אשר הכריז על רפובליקה אוקראינית הכוללת את גאליציה ובוקובינה.

באוקטובר 1918 התארגנה בצ'רנוביץ הגנה יהודית, ביוזמת הרופא הראשי ד"ר פֶּרְדִּינַנְד שְׁטֶרְנְבֵּלִיב. אירגון ההגנה ריכוז סביבו קציני־צבא וחיילים יהודיים שחזרו מן החזית, והם שסיכלו את נסיונות האוקראינים לערוך פרעות ביהודי העיר. ב־11 בנובמבר 1918 נכנס הצבא הרומני לעיר וכבש את בוקובינה כולה. מאז החלה תקופה חדשה לצ'רנוביץ ויהודיה.

תחת השלטון הרומני — מאבק על זכויות

„הוועד הלאומי היהודי“

כיבוש בוקובינה על-ידי הצבא הרומני, הציל אמנם את המדינה ובירתה מהשתלטות הכנופיות האוקראיניות, אך רק בצ'רנוביץ הורגשה הקלה כלשהי. בערי-השדה השתוללו החיילים הרומניים: בזזו רכוש יהודי, הטילו עונשים גופניים על עבירות קלות (25 המלקות המפורסמות — „דאוזעץ“ שי צ'ינץ“), והקשו על חיי האוכלוסייה ועל חיי היהודים בפרט, בסדרים החדשים, אשר אחד מן היסודות החשובים שבהם היה ה„באקשיש“ — השוחד.

הכיבוש הרומני קבע אמנם את גורלה של בוקובינה, אך החלוקה הסופית של מדינות הקיסרות האוסטרו-הונגרית עתידה היתה להיחרץ בוועידת השלום שהתכנסה בוורסאי. יהדות בוקובינה נערכה לקראת ועידה זו, מתוך החלטה נחושה — להיאבק על כך, כי בקביעת גורל ארצם יובטחו זכויותיהם הלאומיות של היהודים בה.

כבר בשנת 1910 נוסד בצ'רנוביץ „ועד לאומי יהודי“ בראשותו של ד"ר קלנר, אשר שם לו למטרה לפעול פעולה קונסטרוקטיבית בקרב היהודים — בכלכלה, בחינוך, בתרבות וכיוצא בהם. אך עם סיום המלחמה הועמדו לפני „הוועד הלאומי“ משימות חדשות, ובעיקר — המאבק על הכרת היהודים כמיעוט לאומי, הזכאי לשוויון-זכויות בתנאים החדשים.

לקראת ועידת השלום בפאריס, בשנת 1919, ביקשה ממשלת רומניה, לכנס קונגרס של הוועדים הלאומיים בבוקובינה — של בני המיעוטים: האוקראינים, היהודים, הגרמנים, הפולנים, וגם של הרומנים — בו יצהירו במרוכז ובפומבי, כי דורשים הם להיספח לרומניה.

הוועד הלאומי היהודי בבוקובינה, שמרכזו היה בצ'רנוביץ ובראשו עמדו ד"ר מאיר אבנר וד"ר יעקב פיסטינר, החליט לא להשתתף בקונגרס של הוועדים הלאומיים, אלא אם כן יובטחו במפורש הזכויות הלאומיות והאזרחיות של היהודים בבוקובינה, ואם ממשלת רומניה תצהיר שאותן הזכויות יוענקו לכל יהודי רומניה.

באותו זמן אירגנו התנועה הציונית העולמית והוועד היהודי האמריקני את נציגי היהודים בכל ארצות אירופה, כדי להופיע מאוחדים בפני ועידת השלום, בתביעה להבטיח את זכויותיהם של כל המיעוטים היהודיים בארצות אירופה. באיכות יהדות בוקובינה נטלו חלק פעיל בדיונים של שני האירגונים היהודיים לקראת הוועידה. נציגי בנות-הברית, המנצחות, תבעו ממשלת רומניה לחתום על התחייבות למתן שיווי זכויות ליהודים. אולם התחייבות זו ניתנה רק אחרי לחץ כבד, לאחר שראש-הממשלה הרומנית דאז התפטר ואחר בא תחתיו.

23 שנות השלטון הרומני הוכיחו, כי ההבטחות נשארו על הנייר, ורק מאבק מדיני רצוף אילץ מדי פעם את השלטונות להעניק ליהודים חלק מן הזכויות שהובטחו להם.

התאוששות אחרי המלחמה

יהודי צ'רנוביץ, שרבים מהם חיפשו מפלט מאימת המלחמה במקומות מרוחקים מהחזית, החלו לחזור לבתיהם. החיים הכלכליים בעיר היו מעורערים, ובתנאים הקיימים נהרסו גם מקורות פרנסתם של אלפי יהודים. הרומנים החלו ברומניזציה מהירה של מוסדות המדינה ושל החיים הציבוריים. אלפי פקידים, מורים, משפטנים ואנשי מקצועות חפשיים אחרים, נדחקו ממשורותיהם, והיו מהם שנשמט הבסיס לקיומם, בשל אי-ידיעת השפה הרומנית. בנוסף לכך הגיע אז לצ'רנוביץ גם זרם גדול של יהודים מן העיירות והכפרים, כי בשנות המלחמה נהרסו בתיהם במקומות מגוריהם והם קיוו לבנות את חייהם מחדש בעיר הגדולה. בתחילה היתה המצוקה בעיר רבה, גם לוותיקים וגם לחדשים אשר מקרוב באו, אולם בתושיה וחריצות ובעזרה רצינית מצד הג'וינט מארה"ב, החלו החיים הכלכליים בעיר להתאושש.

היהודים החלו לפתח את המסחר בין רומניה לבין ארצות מערב אירופה, שהיו רעבות לתוצרת חקלאית, ובו בזמן הגבירו ופיתחו את הייצור התעשייתי באותם המוצרים שרומניה עצמה היתה זקוקה להם. צ'רנוביץ חזרה ונעשתה מרכז חשוב לסחר המעבר, והתעשייה התפתחה בה בקצב מהיר. ושוב עמדו היהודים בראש ההתפתחות הכלכלית המואצת. כתוצאה מכך חל גם שינוי פנימי בהרכב האוכלוסייה היהודית בצ'רנוביץ: בצד המעמד הבינוני והאמיד גדל פרולטריון תעשייתי יהודי, שרישומו החל להיות ניכר בתנועות הפוליטיות, ובעיקר — בחיים התרבותיים ובקרב תנועות הנוער.

אותה שכבה חדשה באוכלוסייתה היהודית של צ'רנוביץ, מוצאה היה בעיקר מן העיירות והכפרים, וזו תרמה לא רק לשינוי הרכבה הכלכלי, כי אם גם, ובראש וראשונה, לשינוי צביונה. האוכלוסייה היהודית בצ'רנוביץ נעשתה יותר עממית, פחות אינטלקטואלית, "גרמנית" בביטוייה החיצוני, ויותר משו-פעת בארגונים עממיים, לאומיים וכלל-תרבותיים. את מקומן של התאגדויות הסטודנטים, בעלי הכובעים הצבעוניים, תופשים מעתה חברי תנועות הנוער בלבושם הספורטיבי; במקום השפה הגרמנית נשמעת יותר ויותר שפת היידיש; במקום נשפיות סגורות של חוגי סטודנטים מוצא הנוער פורקן בטיולים רעשניים, ובשבתות ובימי ראשון בשבוע ממלאים צעירים רבים את הגבעות והיערות המעטרים את צ'רנוביץ בצהלת נעורים ובזמר — בעברית וביידיש.

הנוער הלומד בתנאים החדשים

ככל שהתייצב המצב הכלכלי בצ'רנוביץ והשכבה האינטלקטואלית התרגלה לתנאים החדשים, כן גברו המגמות ה"טבעיות" של המעמד הבינוני והאמיד בקרב היהודים: לתת לבנים חינוך גבוה ולהכשירו לקראת מקצוע טוב יותר מאשר מלאכה, מסחר או פקידות. אלא שכאן שמו להם השלטונות מכשולים בדרך, שקשה היה מאד לעבור אותם. בבתי-הספר היסודיים עוד נסבלו היהודים איכשהו, אך בבתי-הספר התיכוניים התנכלו המורים הרומנים לתלמידיהם היהודיים, ועל-ידי מתן ציונים שליליים לא נתנו להם להתקדם. גם משהצליחו לסיים את התיכון הכשילום באוניברסיטאות, שם נעזרו הפרופסורים על-

ידי הסטודנטים הרומנים, אשר היו מורעלים ברעל האנטישמי יותר מכל שכבה אחרת באוכלוסייה.

בצ'רנוביץ יסדו הרומנים בית-ספר תיכון מיוחד ליהודים. שפת הלימוד בו היתה רומנית, והוא — ריק מכל תוכן יהודי. למעשה היתה גימנסיה זו מעין „גיטו“. בתחילה עוד שימשו בה, בזה אחר זה, שני מנהלים יהודים, אולם לאחר מכן היה כל חבר המורים — רומנים, והתלמידים היהודים סבלו מהם רבות.

קשה יותר היה המצב באוניברסיטה של צ'רנוביץ. רוב הפרופסורים בה היו אנטישמים קיצונים, והם היו מכשילים את הסטודנטים היהודים בבחינות, אולם אלה לא הרכינו ראשם ונאבקו על זכויותיהם.

יום אחד, היה זה בשנת 1926, עמדו סטודנטים יהודים רבים ליד שער האוניברסיטה, והנה בא אחד הפרופסורים השנואים עליהם ביותר — דיאקונסקו. הסטודנטים קיבלו את פניו בקריאות „בוז דיאקונסקו“. הפרופסור ניסה לחמוק מהם לפנים האוניברסיטה דרך פתח צדדי, אולם הסטודנטים השיגוהו והנחיתו עליו „מכות יבשות“. ואם כי פצעיו לא היו קשים, הגיש תביעה, שהסטודנטים התכוונו לרצחו. המשטרה ערכה מעצרים בקרב הסטודנטים היהודיים ובין העצורים היה צעיר בן 19, דוד פאליק. העצורים הובאו למשפט, ובשעת ההפסקה, כאשר הסטודנטים היהודים יצאו למסדרון, ירה סטודנט רומני בשם טוטו בדוד פאליק ופצעו פצעי-מוות. טוטו נעצר, אך הועמד למשפט לא בצ'רנוביץ, אלא בעיירה קימפולונג, שהיתה ידועה כעיירה רומנית אנטישמית, ושם זוכה.

הרצח השפל והזיכוי ההפגנתי הסעירו את הציבוריות היהודית. ד"ר מאיר אבנר, שהיה ציר בפרלמנט הרומני, הביא את דבר הרצח ועיוות הדין לדיון חריף בבית-הנבחרים בבוקרשט והזהיר את הממשלה הרומנית, כי היהודים לא יעברו בשתיקה על מעשים כאלה וכי יגייסו את דעת הקהל בעולם נגד הרדיפות והנגישות.

מאבק פוליטי מתמיד

רצח דוד פאליק היה נקודת-שיא בשורה ארוכה של התנכ-לויות לזכויות היהודים. הציבוריות היהודית ברומניה כולה התארגנה למערכה על הגנת זכויותיה, וכאמור — עמדו נציגי יהדות בוקובינה בראש המאבק.

המרכז הציוני בצ'רנוביץ, ובראשו: ד"ר מאיר אבנר, ד"ר מרקוס קרמר, ד"ר מנפרד רייפר ואחרים, עשה להקמת גוש פרלמנטרי יהודי, שיאבק במלוכד מעל במת הפרלמנט בבוקרשט על זכויות היהודים. הפעולה הוכתרה בהצלחה. בתקופה מסויימת מנה ה"גוש" — חמישה צירים בפרלמנט ושני צירים בסנט.

המאבק הפוליטי של הנציגות היהודית בפרלמנט הרומני נגע כמעט בכל שטחי החיים. בראש וראשונה נאבקו על העקרון של שיווי זכויות ליהודים כמיעוט לאומי. נוסף לכך: על הכרה בזכותו של כל יהודי, בין אם ישב ברומניה בשנת 1918 ובין אם חזר כפליט למולדתו אחרי תאריך זה, לאזרחות רומנית. מדי פעם ניסו השלטונות לחוקק חוקים חדשים או לממש חוקים ישנים, כדי לצמצם את זכויות היהודים ולהגביל

או לבלום פעילותם הכלכלית. עירנותם של הנציגים היהודים מנעה לא־פעם גזירות שונות או הפחיתה חריפותן.

השלטונות הרומניים היו מתנכלים גם לחייהם הפנימיים של היהודים, בתוך הקהילה. אנשי הממשל פעלו בהתמדה נגד כל נציגות דמוקרטית של יהודי העיר בתוך קהילתם — מתוך ידיעה ברורה, שנציגות זו תיאבק על זכויותיה ולא תהסס להוקיע קיפוחים ומעשי עוול, בגלוי ובאומץ. על כן שקדו הרומנים על מציאת יהודים „בלתי מפלגתיים“, אשר יסכימו לשמש כלי־שרת בידי השלטון נגד המוסדות הנבחרים. ואכן, מפעם לפעם מצאו תואנה — לבטל בחירות דמוקרטיות, לפזר את מועצת הקהילה היהודית ולמנות ראשי קהילה ממונים. ההתנגדות למזימות הללו ליכדה את הציבור היהודי והגבירה את עירנותו הפוליטית.

המפלגות הציוניות פיתחו פעולת הסברה ענפה בכתב ובעל־פה. נוסדה אוניברסיטת־ערב עממית להעמקת ההשכלה והתודעה הפוליטית של המוני היהודים. העיתון הציוני „אוסטידישע צייטונג“ (בגרמנית), שנוסד בשנת 1919 על־ידי ד״ר מאיר אבנר והתמיד בהופעתו, שלוש פעמים בשבוע, בעריכתו של ד״ר יוסף טהאו, עד שנת 1940, היה עיתון לוחם בעל רמה, שקולו נשמע גם מעבר לגבולות רומניה.

גם מפלגת ה„בונד“ הצליחה לעשות נפשות ברחוב היהודי, בעיקר — בקרב הפועלים היהודיים. ה„בונד“ הצטיין בשורה של מנהיגים עממיים, שהיו מקובלים על הציבור, כמו: ד״ר יעקב פיסטינר, נתן טרופר, ד״ר יוסף קיסמן ואחרים. הרעיון הסוציאליסטי, שהיה קרוב תמיד ללב העובד

היהודי, היכה שרשים עמוקים בקרב הפועלים היהודיים בצ'רנו-
ביץ, והאפליה נגד יהודים, שהלכה יד ביד עם דיכוי כל תנועה
סוציאליסטית ברומניה. רק עודדה צמיחתה של התנועה.

עיתונות, ספרות ותרבות

ההתבטאות הציבורית בכתב של יהדות צ'רנוביץ היתה
מגוונת בלשוניותה — גרמנית, עברית ויידיש — ובמגמותיה:
פוליטית, סוציאלית וספרותית.

בתקופה מסוימת הופיעו בצ'רנוביץ גם שבועונים בגרמנית,
כמו „נוייע יידישע רונדשאוו“, „בוקובינר פאלקסצייטונג“ ועוד,
אך הופעתם של אלה הופסקה מאחר שה„אוסטיידישע צייטונג“
ביטא את דבר התנועה הציונית על כל גוניה. לעומת זאת
החלה להופיע בה עיתונות ביידיש ובעברית, שביטאה זרמים
פוליטיים וספרותיים שונים — שכן אלו נעשו עתה צורך
לדור החדש, אשר ראה בשימוש בשפה הגרמנית בחיים
הציבוריים ניגוד להרגשה יהודית-לאומית.

יקצר המצע מלמנות את כל העיתונות המגוונת שהופיעה
במרוצת השנים. לציון מיוחד ראוי השבועון הספרותי ביידיש
„טשערנאוויצער בלעטער“, בעריכתו של ש. א. סופר, שרכש
קוראים רבים בין קוראי יידיש גם מחוץ לרומניה, שכן השתתפו
בו, מזמן לזמן, איציק מאנגר, אליעזר שטיינברג, יעקב שטרנ-
ברג, ואחרים.

גם חיי התרבות בצ'רנוביץ גוונו מעתה, וניכר היה בהם
יותר ויותר חותם של נעורים ושל זיקה עממית-יהודית. בעיר
פעלה „שפה עבריה“, איגוד של שוחרי השפה העברית, שהקים

בית-ספר עממי עברי, גן-ילדים וסמינר למורות, ובה נוסדה גם מקהלה עממית, „זמריה“, שהיתה יהודית ברוחה. ושוחרי יידיש, וביניהם ה„בונד“ ופועלי-ציון-שמאל, הרחיבו את המוסד „מארגנרויט“, שהפיץ השכלה ותרבות בשפת יידיש, ואף קיים בית-ספר מקצועי לנוער. כן התקיימה אגודת „יידישער שולפעריין“, שהקימה וטיפחה מוסדות-חינוך בשפת יידיש. בצ'רנוביץ היה קיים תיאטרון יהודי, שחינך דור של שחקנים ביידיש. תיאטרון זה ראה במרוצת השנים תקופות שפל, מבחינה אמנותית, וגם תקופות פריחה. ביקורה הממושך של ה„ווילנער טרופע“ („הלהקה הווילנאית“) בעיר, עזר לקידום האמנותי של שחקנים צעירים רבים.

בראשית שנות השלושים שימשה צ'רנוביץ מרכז-משיכה לסופרים ואמנים דגולים, שלהם היתה השפעה ברוכה על חיי התרבות בעיר. גמנה כאן כמה מן הסופרים, המשוררים, האמנים ואישי הציבור: שלמה ביקל, איציק מאנגר, יעקב שטרנברג, אליעזר שטיינברג; מחבר האנציקלופדיה על אישים יהודיים בעבר ובהווה, שלמה ויניגר; ד"ר מנפרד רייפר, שריכוז את החברה היהודית בהיסטוריה; הצייר ארתור קולניק; הזמר המפורסם יוסף שמידט.

תנועות הנוער

בראשית שנות העשרים, כאשר נוסד „החלוץ“ וקמו תנועות הנוער החלוציות במרכזים היהודיים הקרובים והרחוקים — אוסטריה (וינה), ברית-המועצות (תוך כדי המהפכה ושנים

מעטות אחרי המהפכה), פולין וגרמניה — נוסדו גם תנועות הנוער הראשונות בצ'רנוביץ, ואחרי כן בעיירות בוקובינה. אנשי „החלוץ“, שנמלטו מברית-המועצות ושהו בבוקובינה בדרכם לאחד הנמלים — קונסטנצה או טריאסט — כדי להפליג לארץ-ישראל, היו הראשונים אשר הביאו עמם את רעיונות „החלוץ“ ואת דבר ההתעוררות בקרב הנוער היהודי ברוסיה לעלות לארץ. גם צעירי היהודים, אשר גויסו לצבא האוסטרי, בשנה-שנתיים האחרונות למלחמה, ונפגשו בעת שירותם עם צעירים יהודים אחרים, מראשוני „השומר הצעיר“ בווינה, עשו לעידוד העלייה. הגורם העיקרי לעלייה היה, כמובן, המפעל ההתיישבותי בארץ: גדוד העבודה, כובשי העמק, הקיבוצים והמושבים שנוסדו, כיבוש העבודה וייבוש ביצות.

בצ'רנוביץ נוסדו התנועות: „תכלת-לבן“, „השומר הצעיר“, „גורדוניה“, „בית-ר“, „צעירי מזרחי“, „הנוער הציוני“, „ויצו-הצעירה“ — באחת: כל גוני הקשת של תנועות הנוער. התנועות הללו לא יכלו, כמובן, ולא רצו להשאר בגבולות המצומצמים של העיר, ואף לא של בוקובינה בלבד. הן שאפו להקים את תנועותיהן על בסיס ארצי — כולל את רומניה הישנה ואת הגלילות החדשים שסופחו לרומניה: טרנסילבניה ובסרביה. מתוך כך הוקמו מפקדות ארציות או מרכזים ארציים של התנועות, וגם מפעליהן העיקריים — ובמיוחד בתחום ההכשרה החלוצית — היו ארציים.

התנועות הלכו וגדלו ככל שעלה מספר חבריהם העולים-המגשימים, שרבים מהם השתתפו בייסוד קיבוצים חדשים.

ואכן, בכל ישובי התנועה הקיבוצית בארץ ניכר מאד חלקם של חלוצי בוקובינה בכלל, ושל צ'רנוביץ בפרט.

בד-בבד עם הפעילות הגוברת של התנועות החלוציות הרחיבו את פעילותם גם אותם חוגי הנוער, שלא ראו דווקא בעליה לארץ את התכלית העיקרית לקיומם. כך, למשל, הקימו חוגי פועלי-ציון-שמאל אגודה לתרבות פועלים על-שם בר בורוכוב, וה"בונד" דאג לבני-הנוער, שסיימו את בית-הספר המקצועי "מארגנרויט", ולנוער העובד הבלתי-מוגדר.

גם הספורט היהודי פרח בצ'רנוביץ. נוסדו בה אגודות ספורט לאומיות וציוניות, כמו: "מכבי", "הכוח" ואחרות, שפיתחו את כל ענפי הספורט: כדורגל, כדורעף, טניס, פינג-פונג, שחייה, תחרות אופניים והתעמלות.

בסיכום: הנוער היהודי המקומי, הציוני וגם הלא-ציוני, היה מעין חישוק ליהדות העיר — לקיימה כקהילה גאה על יהדותה, לחזקה במלחמתה על שוויון זכויות לאומי ואזרחי, ולגשר בינה לבין התנועות-האחיות, בכל גלילות רומניה ואף ביהדות כולה. והתנועות החלוציות היו בעיקר חוליה מקשרת בין יהודי צ'רנוביץ ובוקובינה לבין המפעל הציוני בארץ.

רק בסמוך למלחמת העולם השניה, החל החינוך המשותף של נוער יהודי ורומני בבתי-הספר התיכוניים ובאוניברסיטאות לתת אותותיו בכיוון לרומניזציה. אז נתגלו גם סימנים מדאיגים ראשונים של התבוללות, שהחלה לכרסם בשולי החברה היהודית. היו יהודים שהאמינו, כי הרומנים יתייחסו אליהם כאל אזרחים שווים-זכויות, אם ידעו את השפה הרומנית וישאבו ממקורות תרבותה.

הגל האנטישמי המאיים (1938)

בשנת 1938 עלתה לשלטון המפלגה האנטישמית והפאשיסטית, בראשותו של אוקטאוויאן גונזה, תלמיד נאמן של אבי הצוררים קונזה.

במחייך נשללו מן היהודים כל הזכויות. בצ'רנוביץ נסגרו כל העיתונים היהודיים וכן אלה שהיו בבעלות יהודית. ברחוב או במקומות ציבוריים נאסר על יהודים לדבר יידיש או עברית, והותר להם השימוש בשפה הרומנית בלבד. כל היהודים נצטוו להוכיח שאזרחותם הרומנית כשרה, היינו — שאבות-אבותיהם ישבו במקום מגוריהם הנוכחי, שאם לא כן נשללה מהם זכות הישיבה והם נחשבו כזרים. פורסמו חוקים חמורים להגבלת הפעילות הכלכלית של יהודים; פקידים יהודים פוטרו בהמוניהם; מעורכי-הדין נשללה הזכות להופיע בבתי-המשפט; על בעלי המקצועות החפשיים האחרים הוטלו גזירות שונות, ועוד. בערי-השדה נערכו פרעות, בצ'רנוביץ נאסרו יהודים רבים. החיים הכלכליים נתערערו. בחוגי השלטון נעשו נסיונות לשלילה כוללת של זכויות היהודים, נוסח חוקי נירנברג. למזלם — על כל פנים, לשעה — של היהודים נפלה ממשלת גוגה אחרי חדשים מעטים, ושלטון דימוקרטי-למחצה תפס את מקומו. אך לכדי התאוששות החיים היהודיים לא הגיעו הדברים. לא עברה שנה ומלחמת העולם השנייה פרצה, וכעבור שנה נוספת בותרה בוקובינה לשניים, וצ'רנוביץ והצפון נכבשו על-ידי הרוסים.

שלטון סובייטי לשנה (1940/41)

בסוף יוני 1940 העמידו הרוסים לפני הרומנים תביעה אולטימטיבית להחזיר להם את בסרביה ולוותר על חלק מבוקובינה.

ב־30 ביוני 1940 נסוגו צבאות רומניה מצ'רנובויץ ומן החלק הצפוני של בוקובינה, והצבאות הסובייטיים כבשו את העיר וסביבתה. כניעתה של ממשלת רומניה לסובייטים נעשתה בחטף וללא פירסום, כך שהאוכלוסייה הופתעה מן התמורה הדרמטית. האוקראינים קיבלו את הצבא האדום בצהלה. גם חלק מן הקומוניסטים היהודים ראו בכניסת הסובייטים לעיר את „ראשית הגאולה“. אך הנה בא „היום השני“ של השלטון החדש ונתגלה פרצופו האמיתי. רוב הקומוניסטים היהודים (וכן הלא־יהודים), שנזדרזו לתפוס מוסדות ציבור ומשרדים ממשלתיים, על־ידי הנפת הדגל האדום עליהם או על־ידי הכנסת אנשים ללשכות השונות, סולקו מיד על־ידי השלטון הסובייטי האזרחי. לא עבר זמן רב, והם הואשמו בהאשמות שונות, נאסרו ואף נשלחו לסיביר כבוגדים, כמרגלים או כסוכנים בורגניים.

אך אלה היו מעטים. רובו של הציבור היהודי בצ'רנובויץ החל לטעום את טעם השלטון הסובייטי בהחמרת המצב הכלכלי, בשלילת הזכויות הלאומיות ובהגבלת חופש הפרט. יהודי צ'רנובויץ השתייכו, ברובם, למעמד הבינוני. הם היו בעלי רכוש — אם רב ואם מעט — ועסקו בתעשייה, במסחר, במקצועות חופשיים או במלאכה. רק חלק מהם — אם כי ניכר — היו פרולטרים ממש. ראשית פעולתם של השלטונות

החדשים היתה להחרים את הבתים, את מפעלי התעשייה, את הבנקים ואף את מפעלי המלאכה הבינוניים.

כל בתי-הספר בעיר הפכו בן-לילה לאוקראיניים או רוסיים; בשביל היהודים פתחו שני בתי-ספר ביידיש, שנוהלו על-ידי קומיסרים ממוסקבה, בנוסף ייאבסקי מובהק.

כבר מההתחלה היה מחסור במיצרכים ראשוניים. המטבע הוחלף בשער כזה, שלכסף אבד ערכו וכוח הקנייה שלו היה מועט. על עבירות זעומות היו מטילים עונשי מאסר כבדים, אולם כל הקשיים הכלכליים היו כאין וכאפס לעומת האימה שהשתלטה בקרב האוכלוסייה היהודית, לאחר המעצרים הפוליטיים והשילוחים לסיביר, שבוצעו שבוע לפני פלישת הגרמנים לברית-המועצות.

ב-13 ביוני 1941 יצאו חוליות של ה-נ.ק.וו.ד. (משטרת הבטחון בברית-המועצות) למצוד בחוצות צ'רנוביץ ובעיירות שבסביבתה. הם חיפשו בורגנים, ציונים, סוכנים רומניים, בוגדים, מתנגדי המשטר. ואכן — מצאו מכל הסוגים הללו, ודווקא בין היהודים. באותו לילה נאסרו בצ'רנוביץ למעלה מ-3800 איש, ומהם — 80% יהודים. „האשמים” נשלחו לטאגה בסיביר, אל הרפובליקה האוטונומית קומי; בני משפחותיהם, שהופרדו מבעליהם, אבותיהם ובניהם, נשלחו לפנים רוסיה, לחומסק, לגובוסיבירסק ולערים אחרות. שלושה ימים הוחזקו האנשים בקרונות סגורים בתחנת הרכבת, עד שנשלחו למקום גירושם. זו היתה, כנראה, התחלה של פעולה, שהסובייטים התכוונו להמשיך בה. אך הפלישה הגרמנית, שבוע לאחר מכן, שיבשה את תוכניותיהם.

השמדה וחורבן (1940—1944)

פרעות ועבודות כפייה

כאשר הגרמנים פלשו לברית-המועצות באו על היהודים ימים מרים יותר, ימים שחורים. אחת הערים שכבשו, בשבועיים הראשונים של המלחמה, היתה צ'רנוביץ.

הגרמנים חדרו עמוק לתוך הטריטוריה הרוסית. לבני-בריתם הרומנים ניתנה, "הזכות" להיות ראשונים בכיבוש השטחים שהיו רומניים, לפני שנמסרו לברית-המועצות (יוני 1940).

בחמישה ביולי 1941 חדרו היחידות הרומניות הראשונות לצ'רנוביץ, והיהודים סברו, שהם שבים להיות נתינים רומניים, כפי שהיו לפני 1940. אולם הפעם היה הצבא הרומני רק חיל-עוזר מדרגה שניה של הנוהרמאכט הגרמני, וחייליו לא היו שונים במאומה משותפיהם הגדולים ביחסם ליהודים.

כבר עם כניסת הצבא הרומני לצ'רנוביץ הגיעו שמועות מחרידות על רציחות אכזריות, שביצעו החיילים הרומניים בעיירות בוקובינה, ועל הטבח שערכו האיכרים האוקראיניים בכפרים. החיילים הרומניים רצחו בנושק חם, ואילו האיכרים — שחטו בסכינים, דרסו בקלשונים, הכריעו את היהודים בגרזנים על כרי-המרעה בכפרים, כמו שקוטלים בקר. אלה ואלה בזזו ושדדו והשאירו את המעטים, שהצליחו להימלט ליערות או לשדות רחוקים, בחוסר כל.

כשהגיעו החילות הרומניים למרכזה של צ'רנוביץ, כבר נודע ליהודים, שבפברבי העיר מוטלות עשרות גוויות של יהודים, שגורו מיד עם בוא החיילים הרומניים הראשונים.

יחד עם הצבא הרומני וחיל־השריון הגרמני באו לצ'רנוביץ אנשי הגסטאפו. עם כניסתם לעיר תפסו את הרב הראשי, ד"ר אברהם יעקב מארק, הביאו אותו למפקדת הגסטאפו והכניסוהו לצינוק למשך 48 שעות. מיד גם בישרו לו: „מארק, ההיכל שלך בוער". ואכן באותה שעה כבר נישאו להבות אדירות ועשן סמיך מבנין ה„טמפל" המפואר — גאוות יהודי צ'רנוביץ. הבריונים הציתו שתי חביות נפט, שהועמדו ליד ארון הקודש, ושישים ושלושה ספרי־תורה שהיו בארון החלו לבעור. משם התפשטה האש על כל הבנין. המון רומנים, אזרחים ואנשי צבא, הזינו את עיניהם במחזה. מן ה„טמפל" היפה נשארו שלדו וכיפתו בלבד.

ובעוד העשן מתאבך מבית־התפילה, הושם מצור על כמה רחובות, שבהם התגוררו יהודים בעיקר, וכל הגברים הוצאו מבתיהם. הם הובאו ל„בית התרבות הרומני", שם „נחקרו" קצרות, ואחר כך הובלו כולם, וד"ר מארק בראשם, אל שדה־האימונים הסמוך לעיר. שם נאלצו לחפור את קבריהם, ונורו עד אחד. קבוצת יהודים, שהובהלה לשם, נצטוותה לכסות את הקברים. ל„קברנים" היהודים לא ניתן מנוח. הם הוסעו אל בית־העלמין היהודי ונצטוו לחפור שם קבר אחים גדול נוסף. אותה שעה סגרו אנשי הגסטאפו שוב את אחד הרחובות היהודיים, אספו את הגברים, „חקרו" אותם ואחרי זמן־מה שלחו אותם, כביכול, לבתיהם. השעה היתה כבר שעת־העוצר, אחרי שבע בערב, ומכיון שכך, היו היהודים מטרה משעשעת למשמרות הצבא הרומני ש„פיטרל" ברחובות. היהודים נורו אחד אחד, וקבר־האחים בבית העלמין נתמלא.

עברו ימים אחדים. אל אימת הרציחות והביזה של הימים הראשונים הצטרפה החרדה לבאות. מה זוממים השלטונות לעשות? הצעד הבא של שלטון הכיבוש היה לכונן פלוגות-עבודה, ובראשן — יהודים. מיום ליום גדל מספר היהודים המגויסים לעבודות שונות. תפקידן הראשון של פלוגות-העבודה היה, לסלק את גלי החורבות, שהרוסים השאירו אחריהם, כאשר נסוגו ושרפו והרסו כל מה שיכלו. והיו פלוגות שעסקו בבנייתם מחדש של הגשרים שנהרסו.

העבודה הקשה והמפרכת לוותה בנגישות והתעללויות, והיא נכפתה על היהודים בתנאי רעב — חצי ככר לחם ליום.

הגרמנים גייסו לעבודה כל יהודי, מנער ועד זקן. כך, למשל, נאלצו אפילו בנות צעירות לנקות את מרצפות תחנת-הרכבת, וזאת — בכפות ידיהן ממש, ללא מים או מטליות. ולא רק השלטונות השתמשו בכוח עבודה זול ומושפל. כל אזרח פרטי, רומני, זכאי היה לקחת לביתו יהודיה, לשרתו.

וכדי להקל על עצמם, מינו הגרמנים „ועד“, מבין היהודים, אשר מתפקידו היה לגייס את כוחות העבודה הדרושים, בכל עת צורך. ל„ועד“ הצטרפו בתחילה גם עסקנים יהודים בולטים, אשר קיוו באמצעותו לסייע במשהו לאחיהם הסובלים. אולם משנוכחו, עד מהרה, לדעת, שזה לא יושיעם, ושכל אשר נדרש מהם הוא לשרת את הגרמנים, הסתלקו מתפקידיהם.

עם מינויו של אלכסנדר ריאוזאנו (20 ביולי 1941) למושל המדינה, שכך גל הפרעות הראשון בעיר. לאחר זמן התברר שהפוגה זו היתה דרושה לממשל, כדי להכין את תכניות הגירוש וההכחדה.

סבלם וסופם של היהודים מערי-השדה

ובעוד נמשכת ההפוגה ברדיפת היהודים בצ'רנוביץ, לא פסקו הרציחות האכזריות בערי-השדה ובכפרים.

באוקטובר 1941 החלו השלטונות בגירוש יהודי בוקובינה לטרנסניסטריה. הראשונים לגירוש היו היהודים מהעיירות ומכפרי הצפון, שנשארו בחיים אחרי הרציחות ההמוניות. הם רוכזו במחנה בכפר לוז'אן ומשם החל מסעם, דרך עיירות בסרביה, לטרנסניסטריה. היהודים מן הדרום, רוכזו בחלקם לפני הגירוש בצ'רנוביץ ובחלקם גורשו ישירות. ב-22 באוקטובר הובאו 8000 מהם מראדאויץ לצ'רנוביץ, ומכאן אולצו ללכת ברגל עד העיירה מרקולשט ומשם לדנייסטר. המסע היה איום באכזריותו. ילדים, חולים ונשים, שלא עמדו בסבלות המסע, מתו בדרך והושארו בצידי התעלות. עדי ראייה סיפרו, שראו כלבים מכרסמים את אבריהם של הנספים, אשר לא הובאו לקבורה. ואלה שהגיעו, כל עוד נפשם בם, אל הדנייסטר, אולצו לעבור דרך גשר-עץ רעוע, שהותקן בחפזון על-ידי הצבא על גבי סירות, ורבים מהם נפלו לנהר וטבעו.

כך עלה גם בגורלן של קהילות יהודיות אחרות, כמו: קימפולונג, סוצ'אבה, דורנה-וטר, ועוד.

הגיטו בצ'רנוביץ

ובכל אותה התקופה הכין המימשל הרומני בחשאי את תכניותיו נגד יהודי צ'רנוביץ. שמועות-אימים היו מהלכות בציבור, אך איש לא ידע מה ילד יום. והנה, בחצות ליל ה-11 באוקטובר 1941 נקראו ראשי הוועד היהודי אל המושל-

הצורר קאלוטסקו (שירש את מקומו של ריאוזאנו), והוא שהודיע להם, שעל כל יהודי העיר להתרכז עד למחרת היום בשעה 6 בערב באותם הרחובות שהוקצו לשמש להם גיטו. הנציג היהודי, ד"ר ליאו ווייך, העז לתבוע הוראה בכתב מן השלטון המרכזי לגזירה זו, אך איימו עליו שיירה בו במקום אם יביע התנגדות כלשהי לפקודה שניתנה — ו, "חוך מזה", הטעים קאלוטסקו — „עליכם רק לבצע את אשר שמעתם, וזה הכל!"

תוך עשר שעות נדחסו לתוך הרחובות, שגודרו והוקפו חומה — ושעד אז חיו בהם עשרת אלפים יהודים בלבד — כ-45 אלף יהודים נוספים. היו אלה ברובם פליטים מערי השדה, ואף מפולין הסמוכה, שמצאו מקלט בעיר מפני צבאות הנאצים המתקדמים.

הצפיפות והדוחק בגיטו היו קשים מנשוא. אנשים נדחקו לחדרים מדרגות, למרתפים, לעליות-גג ואף למחסנים. דייריהם הקבועים של הבתים התייחסו למגורשים כלאחיהם לגורל, וחילקו עמם כל מה שהיה להם: דירה, מזון, לבוש, והם דאגו גם לחולים ולישישים.

אולם למגורשים לא ניתן מנוח אפילו לימים ספורים. ב-14 באוקטובר הוצא מקרבם המשלוח הראשון לגירוש. בחג הסוכות נצודו 5000 יהודים, והם הובלו לתחנת הרכבת. בראשם צעדו: הרב פרידמן מבויאן והרב הגר מהורודנקה, לבושים בקפטני האטלס החגיגיים שלהם וחבושים „שטריימלך". המסע צעד בדומיה בחוצות העיר. לא נשמעה אנקה, ולא התייפחות. רק דמעות נראו בעיני המגורשים ובעיני המלווים.

משהגיעו לתחנת הרכבת נדחסו לקרונות-בהמות, 40—50 איש לקרון, ומשם נשלחו אל גורלם. ובעוד המשלוח הראשון של המגורשים נדחס לקרונות הרכבת, כבר הכינו השלטונות את המשלוחים הבאים.

ד"ר טראיאן פופוביץ', מחסידי-אומות-העולם באותה עת עמד בראש העיר אדם, אשר בלבו פעם רגש אנושי, והוא השקיע הרבה מרץ וסיכן לא פעם את מעמדו, כדי למנוע ככל האפשר את הגזירות שזממו השלטונות המרכזיים, בהשראת הגרמנים. היה זה ד"ר טראיאן פופוביץ'. אחרי המשלוח הראשון של יהודי צ'רנוביץ, החל ד"ר פופוביץ' בשתדלנות אצל ראשי השלטון בבוקרשט להפסיק את הגירושים. בזכרונותיו „וידויים", הוא מציין את העובדה, כי כבר ב־15 באוקטובר, כאשר נקרא למושל קאלוטסקו לעזור בביצוע גירושים נוספים, נתקבלה הוראה מבוקרשט להשאיר בעיר 20 אלף יהודים.

בשיחה שהתקיימה באותו יום בבית המושל טען ראש-העיר, כי שילוח כל היהודים מצ'רנוביץ ישתק את התעשייה והמלאכה בעיר, ודבר זה יגרום נזק עצום למדינה. קאלוטסקו, שהיה להוט להפטר מכל היהודים, ראה שראש-העיר העמיד אותו בפני עובדה על-ידי אותה הוראה מגבוה, ותבע להגיש לו את רשימת עשרים האלף, שיש הכרח להשאירם בעיר. מיד הקים ראש העיר מנגנון של 50 איש, שעבדו ללא הפסקה, והוציא רשיונות-ישיבה לעשרים אלף יהודים. חלה הפוגת-מה בגירושים.

החיים בגיטו היו נוראים. היהודים הורשו לצאת לרחוב רק שלוש שעות ביממה. מקורות פרנסה לא היו להם. האנשים החלו למכור את שארית רכושם ומטלטליהם. כאן ייזכרו לשימצה „נשות החברה“ הרומניות, שירדו כעיטים על הגיטו, לקנות בפרוטות — שטיחים, תכשיטים, חפצי־אמנות, פסנתרים, רהיטים נדירים וכיוצא באלו. הם ניצלו ללא־בושה את מצוקת היהודים, ובצורה „אלגנטית“ השתתפו בביזה, כנקלים וכפושעים.

אך היו יהודים שמצאו דרכים להתחמק מן הגיטו, וכחמשת אלפים מהם נמלטו מבין החומות. בדצמבר 1941 בוטל הגיטו. היהודים הורשו לחזור לבתיהם, אך אלפי משפחות מצאו את בתיהם תפושים על־ידי פקידים, קצינים וסתם בעלי־אגרוף. לא היה, כמובן, ממי לתבוע דין וצדק, וכל אלה נשארו ללא קורת־גג.

גירויים בקצב מוגבר

ב־2 ביוני 1942 חודשו הגירויים. הפעם נשלחו 5000 יהודים, וביניהם — חולים שהיו מאושפזים בבתי־חולים, ישישים ויתומים. ב־13 ביוני 1942 יצא משלוח נוסף של יהודים לטרנסניסטריה, ביניהם מאושפזי בית־החולים לחולי־נפש. המשלוח שלאחריו, כנראה האחרון, היה ב־28 ביוני. צ'רנוביץ התרוקנה מיהודיה. לפי עדותו של ראש העיר, פופוביץ', שבסופו של דבר היה אין־אונים מול מנגנון ההשמד האכזרי, גורשו 28,391 יהודים, תושבי צ'רנוביץ. עליהם יש להוסיף כ־12 אלף יהודים מערי־השדה, שמצאו בה מקלט.

לסיכום ניתן לומר, כי כ-22 אלף יהודים מצ'רנוביץ נעלמו עוד לפני הגירושים. ואם להפחית מזה כחמשת-אלפים יהודים שנמלטו מהעיר, ואשר גורלם המר השיגם במקום אחר, הרי שכ-17 אלף יהודים נרצחו בה, או מתו מרעב, ממחלות ומגיפות, במשך פחות משנתיים ימים.

וכל האימים הללו באו על יהודי צ'רנוביץ ובוקובינה לפני שיד המרצחים והמענים השיגה את המגורשים, שהובלו לטרנסניסטריה.

טרנסניסטריה

טרנסניסטריה — חבל ארץ המשתרע בין הדנייסטר לבין הבורג, היה נתון למימשל צבאי רומני, שלא כשאר שטחי ברית-המועצות, שהיו כבושים על-ידי הגרמנים.

אולם במגילת היטורים של העם היהודי חקוק אותו שם לדראון, כארץ תלאובות לגולי בסרביה ובוקובינה. שם נדדו המגורשים, עייפים ותשושים ממקום למקום, נתונים למכות ולנגישות של הקלגסים הרומנים, עד שנסגרו בחומות גיטו ומחנות, בהם נתענו ומתו ברעב, בכפור ובמגיפות.

הרומנים, בעצה עם הגרמנים, שמטרתם היתה הכחדת היהודים, בחרו בחבל ארץ זה כמקום גירוש, משום שהיה חרב, אחרי נסיגת הרוסים, ולא היתה כל אפשרות למצוא בו מחיה ממקור כלשהו. העיירות שנבחרו כמקומות ריכוז למגורשים היו הרוסות ברובן. הגולים הגיעו לשם בתחילת החורף של שנת 1941, במזג אויר גשום וסוער, לאחר מסע ארוך ומתיש, כאשר החלשים שבהם, ילדים וקשישים, נופלים בדרך. ללא

גג מעל לראשיהם, ללא כסות לגופם, וללא תנאים מינימליים להחיות את נפשותיהם, הם הופקרו לגורלם.

ריכוז הגולים הגדול ביותר היה בעיר מוהילב. רובעי העיר, שהיו הרוסים ביותר, הוקצו כגיטו למגורשים. בחורבות ובבתים מטים ליפול, במרתפים ובעליות-גג, הצטופפו אלפי אנשים, בחפשם מחסה מפני זעמו של החורף. הגיטו היה מנותק משאר חלקי העיר, בה אפשר היה אולי להשיג חומרי-בנייה כלשהם, כדי לסתום את הפרצות, לקנות צרכי אוכל או לקבל עזרה רפואית.

היו יהודים שהתחמקו מפעם לפעם מתוך חומות הגיטו, כדי להשיג מיצרכי מזון, אולם האוכלוסייה המקומית לא רצתה למכור להם דבר, תמורת שטרי הכסף הרומניים, שהיו בידיהם. לעומת זאת היו האיכרים מוכנים למכור מתוצרתם, תמורת בגדים או נעליים או חפצי-ערך אחרים. באין ברירה, מכרו רבים את מלבושם ההכרחי ביותר, כדי להינצל מחרפת רעב. הקור, הרעב והמחלות עשו שמות בקרב המגורשים. יום-יום היו שתי עגלות יוצאות לחוצות הגיטו לאסוף את המתים, כדי להביאם למנוחה אחרונה.

ובמצבם הנורא החלו היהודים להתארגן, כדי לשגר שליחים לכל מקום אפשרי — לבקשת עזרה, וכדי להשיג אצל השלטונות הקלות כלשהן במשטר החמור של תנאי הגיטו.

בדרכים מדרכים שונות, הגיעו שליחים לצ'רנוביץ, בה נשארו עוד יהודים במספר לא-גדול, וביניהם כמה ממנהיגי הקהילה. הללו החלו לפעול מיד בשני הכיוונים: למצוא דרכים לשלטון, כדי לאפשר הגשת עזרה, ולגייס כספים על מנת להקל על

אחיהם במצוקתם. בצ'רנוביץ נוסד ועד לעזרה, שהחל לאסוף כספים. העברת הסכומים שנאספו היתה כרוכה במתן שוחד רב למתווכים למיניהם (לרוב קציני צבא), והעזרה שהוגשה לא יכלה למלא, אפילו חלקית, את הצרכים הדחופים של הסובלים.

ריכוזים אחרים של גולים היו העיירות: בלטה, דז'ורין. לוצ'ינץ, טולצ'ין, ברשאד, ברצללב, ואחרות. בגיטאות מסויימים נתנו ליהודים לגווע גוועה איטית, על-ידי מניעת כל עזרה מהם; באחרים — החישו השלטונות הרומניים את השמדת האוכלוסייה היהודית על-ידי „אקציות“, שבוצעו ללא רחם. כך הושמדו במחנה ברשאד 18,000 יהודים מתוך 21,000. במחנה אחר, ברצללב, נורו היהודים למוות, בקבוצות קבוצות, עד ש-80% מהם הושמדו.

אחד המחנות הנוראים ביותר היה מחנה-המעבר שסודר במחצבה שוממת בקרבת מחנה-העונשין לְדִזִין באוקראינה. במחצבה זו הועסקו היהודים בעבודות פרך, תחת נגישות ועינויי-אימים, כשהם מורעבים עד כלות כוחותיהם. משהתמוטטו האומללים ולא יכלו עוד לעבוד, הוצאו להורג בירייה. איש מיושבי המחנה לא יכול היה לחצוב קבר בסלעים, והמומתים הושלכו לשדות הרחוקים, הופקרו לחיות-השדה ולעוף השמים. אולם גם בתנאים נוראים אלה עוד נשארו יהודים חיים במחצבה. ב-19 באוגוסט 1942 העמיסו הרומנים את שארית הפליטה של המחנה, אנשים, נשים וטף, על מכוניות-משא ושילחו אותם אל מעבר לבוג, אל הגרמנים. המגורשים הומתו עד אחד.

הסיכום הטראגי

מתוך 120,000 יהודי בוקובינה, מהם כ-50,000 בצ'רנוביץ, גורשו לטרנסניסטריה כ-80,000 יהודים — מחציתם מבירת המחוז ומחציתם מערי השדה. מאחר שלגירושים קדמו פרעות ורציחות המוניות, ורבים ניספו במחלות ומגיפות בגיטו, כמעט נתרוקנה בוקובינה כליל מיהודיה. בסוף המלחמה נשארו בחיים כ-20,000 מיהודי צ'רנוביץ וכ-12,000 מיהודי ערי-השדה.

השחרור

עם ההתקדמות המהירה של הצבא האדום מערבה, באביב 1944, נכבש חבל טרנסניסטריה ומיד לאחר מכן שוחררו גם בסרביה ובוקובינה. יהודי המחנות מיהרו לעזוב את הגיטאות ואת ערי-הגירוש, ויצאו בעקבות הצבא האדום המנצח. למודי-נסיון, הם העדיפו לא להשאר במחוזות, שנועדו להיות תחת שלטון הרוסים — צ'רנוביץ וסביבותיה — ורוב החוזרים התרכזו בדרומה של בוקובינה, משם היה סיכוי לצאת את רומניה ולהגיע לארץ-ישראל או לארץ אחרת מעבר לים. יש לציין שהרוסים לא שמו מכשולים בדרכם של היהודים ונתנו להם לצאת בלי קשיים.

אולם שנת 1944 עוד היתה שנת מלחמה. דרכי היציאה היו חסומות, ושערי הארץ נעולים. ככל שהמלחמה התקרבה לקיצה והפליטים היהודים משאר ארצות אירופה החלו לזרום דרומה, אל נמלי-היציאה, נתערבב הקילוח הדק של פליטי בוקובינה בזרם הכללי, וחלק מהם עלו ארצה כמעפילים. הם עברו ביחד עם אחיהם-לגורל את כל הגלגולים — את הנדידה בלב ים

על ספינות רעועות, את מחנות עתלית וקפריסין וכו' — עד שבאו ארצה. אחרים הסתדרו באורח ארעי ברומניה, ועם קום המדינה עלו לארץ. והיו שבחרו להגר אל מעבר לים, בעיקר לדרום-אמריקה.

שארית הפליטה של יהדות בוקובינה נתרכזה, לבסוף, ברובה בישראל, ובכללה — ממנהיגיה שנשארו בחיים. העולים התערו בחיי הארץ ונעשו שותפים לבניינה.

יהדות בוקובינה — כקיבוץ יהודי ייחודי — חדלה להתקיים. נשארו רק זכרונות ורשומות — עדות לשגשוגה, לשקיעתה וכליונה.

הסידרה על קהילות ישראל בגולה היא סיפור חייהם של היהודים באירופה לפני השואה.

משעלה הכורת על אלפי הערים והעיירות, נסתם הגולל על חיים יהודיים עשירים, שנתגבשו במרוצת הדורות.

מתוך סיפורי הקהילות עולה מאבקו העיקש של היהודי הפשוט לקיומו; נפרשות פרשיות של חתירה לחיים לאומיים רבגוניים גם בתנאי גולה; מצטיירות דמויות של אישים רבים ש'ודגולים בתורה; משתקף אוצר בלום של חיי תרבות ויצירה.

רב הוא הדמיון והמשותף שבחיי הקהילות השונות; עם זאת מגלה כל אחת מהן משהו אופייני ומיוחד רק לה.

אין מילים ומאחר בסידרה זו, אם כי בסדר פרסומן של החוברות נשמר עקרון הגיוון — מבחינה גיאוגרפית, עניינית וסגנונית.

כל מי שרוצה לדעת את אשר אבד לנו, חייב להכיר את מה שחיה. משהו מזה אנו מנסים להעלות גם בסידרה זו. יקרא בה כל מי שהעניין היהודי קרוב ללבו.